ISSN: 2456-9194, Vol. II, Issue. III, Dec. 2018

ପ୍ରତ୍ୟୟ

(Journal of Odia Language, Culture and Science)

JournalHomepage:http://cphfs.in/research.php

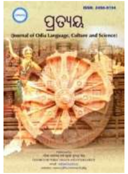

ବ୍ୟାସକବିଙ୍କ କବିଦୃଷ୍ଟି : ଏକ ଆଲୋଚନା

ଡ. ଜୟନ୍ତ କୁମାର ଦାସ
ସହାୟକ ପ୍ରଫେସର, ଫକୀରମୋହନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ବ୍ୟାସବିହାର, ବାଲେଶ୍ୱର, ୭୫୬ ୦୨୦
ମୋବାଇଲ- ୯୫୫୬୫୯୭୭୭୩
Email: jayanta_kumar01@rediffmail.com

ସଂକ୍ଷିପ୍ତସାର: *ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ କଥା ସାହିତ୍ୟର ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବେ ବ୍ୟାସକବି ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି ପରିଚିତ; ମାତ୍ର ସେ ଯେ ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ରଷ୍ଟା ସେ କଥାକୁ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତିନାହିଁ । ସମାଲୋଚକମାନଙ୍କ ମତରେ ରାଧାନାଥ ହିଁ ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଓ ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ସ୍ରଷ୍ଟା । ବାସ୍ତବତା ହେଲା ରୀତି ଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟାଦର୍ଶରୁ ଆମେମାନେ ମୁକୁଳି ପାରିନଥିବାରୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ କବିତ୍ୱ ପାଖରେ ଫକୀରମୋହନ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଗାଳ୍ପିକ ଓ ଔପନ୍ୟାସିକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କଲେ । ସମାଲୋଚକମାନେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଗଳ୍ପ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଉପରେ କେବଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ଫଳରେ କବି ଫକୀରମୋହନ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଅବହେଳିତ ହୋଇଗଲେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତୀ 'ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ' ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତତଃ କୋଡିଏ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ସେ ପଦ୍ୟରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ୧୯୮୧ ମସିହାରେ ନିଜ ପୁତ୍ର ବିୟୋଗରେ ନିଜର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବାପାଇଁ ମହାଭାରତର ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ । ଏହା ତାଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ରଚନା । ଏହା ପରଠାରୁ ସେ ବହୁ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି ନିଜର ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଓ ସମାଜିକ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଦୂର କରିବାପାଇଁ । କଥାସାହିତ୍ୟ ପରି ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ସାମାଜିକ ଦାୟବଦ୍ଧତାର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ରୀତିଯୁଗୀୟ ଆଳଙ୍କାରିକତା ଓ କଳ୍ପନା ପରିହାର କରି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଫକୀରମୋହନ କବିତାରେ ସମାଜର ଅତ୍ୟାଚାର, ଅବିଚାର, କୁସଂସ୍କାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠେଇଲେ । ଉପନିଷଦର ଅନୁବାଦ କରିବା ସହିତ ପରମ କାରୁଣିକ ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଜୀବନୀକୁ ନେଇ 'ବୌଦ୍ଧାବତାର' କାବ୍ୟ ରଚନା କରିବା ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ପ୍ରତିଭାର ସଫଳ ନିଦର୍ଶନ । 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ'- ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଏହା ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବପ୍ରଥମ ସାଟାୟର ବା ବ୍ୟଙ୍ଗକବିତା । ଏସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କାବ୍ୟକବିତା ତାଙ୍କର କଥାସାହିତ୍ୟ ତୁଳନାରେ କୌଣସି ଗୁଣରେ କମ୍ ନୁହେଁ; ଏହା ଏହି ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ ।*

ମୌଳିକ ଶବ୍ଦ: *କାବ୍ୟାଦର୍ଶ, ଦାୟବଦ୍ଧତା, ଦୃଷ୍ଟିପାତ, ରୀତିଯୁଗୀୟ, କୃତୀ*

ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ସେନାପତି ଫକୀରମୋହନ । ଜୀବନର ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରତିକୂଳତା ସହ ସାମ୍ନାସାମ୍ନି ହୋଇଛନ୍ତି ସେ । ବାଲ୍ୟ ଜୀବନ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଦୁଃଖମୟ, ଛାତ୍ର ଜୀବନ ଅସହାୟ, କିଶୋର ଜୀବନ ସଂଘର୍ଷମୟ ଓ ପରିଣତି ବୟସର ଜୀବନ ଥିଲା ଦୁର୍ବିସହ । ବଡବାପାଙ୍କ ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଓ ଅଭିଶାପ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ହେଲା ଆଶୀର୍ବାଦ । ପାଠପଢା ଆରମ୍ଭରୁ ପ୍ରତିକୂଳତା ପାଇଁ ଅସମାପ୍ତ ରହିଗଲା ତାଙ୍କର ବିଧିବଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷା; ମାତ୍ର ଏଇଠୁ ଜୀବନର ଗତିପଥରେ ଆସିଲା ନୂତନ ମୋଡ । ବନ୍ଦରରେ ଅଖାଲ ସିଲେଇ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଆରମ୍ଭ ହେଲା କର୍ମମୟ ଜୀବନ । ତା'ପରେ ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକ, ସାମୟିକ ପାଠପଢା ଓ ଅଳ୍ପ ବୟସରୁ ବୈବାହିକ ଜୀବନର ଅୟମାରମ୍ଭ । ପୁଣି ମୁହାଁମୁହିଁ ହେଲେ ଜୀବନର ବଡ ଦୁର୍ବିପାକ ସହ । ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ବୈବାହିକ ଜୀବନ । ପ୍ରଥମ ପତ୍ନୀଙ୍କ ବିୟୋଗ ହେଲା । ଏହା ପରଠାରୁ ଜୀବନରେ ଆସିଲା ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ । ସୁଖର ବାର୍ତ୍ତା ନେଇ ତାଙ୍କ ଜୀବନ ପରିଧି ମଧ୍ୟକୁ ଆସିଲେ ପ୍ରାଣର ପ୍ରତିମା କୃଷ୍ଣାକୁମାରୀ । ଏହି ଦ୍ୱିତୀୟ ବିବାହ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ନୂତନତା ସୃଷ୍ଟିକଲା, ଆଶାର ସଂଚାର କରାଇଲା, ଖୁସିର ବାର୍ତ୍ତା ବହନକଲା । ଦାଂପତ୍ୟ ଜୀବନ ହେଲା ପବିତ୍ର ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ । ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷକରୁ ହେଲେ

 ISSN: 2456-9194, Vol. II, Issue. III, Dec-2018

ଭାଷା ସୁରକ୍ଷା ଆନ୍ଦୋଳନର ସାରଥୀ, ଓଡିଶାର ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷାର ଆଦ୍ୟ ଉଦ୍ୟକ୍ତା, ପାଠ୍ୟ ପୁସ୍ତକର ରଚୟିତା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ଗଡଜାତ ଅଂଚଳର ପ୍ରଶାସକ । ସଂପର୍କରେ ଆସିଲେ ସାରା ଓଡିଶାର ଲୋକଜୀବନ ସହିତ, ଓଡିଶାର ଭୌଗୋଳିକ ପରିବେଶ ସହିତ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସ ସହିତ । ନିଜର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ସବୁର ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ । ଏହା ସହ ନିଜ ଜୀବନର ବହୁ ଉତ୍ଥାନ-ପତନ, ଅନୁଭୂତି-ଅଭିଜ୍ଞତା ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦେଲା ଅନନ୍ୟତାର ସ୍ପର୍ଶ । ପ୍ରଥମ ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗ ଓ ପୁତ୍ର ବିୟୋଗ, ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀ କୃଷ୍ଣାକୁମାରୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ, କେଉଁଝରର ବିଦ୍ରୋହ ସମୟରେ ଜୀବନ ମରଣ ସମସ୍ୟା, ପୁତ୍ର ମୋହିନୀମୋହନଙ୍କ ସହ ମନୋମାଳିନ୍ୟ, ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ନିଃସଂଗତାବୋଧ ତାଙ୍କ ଶିଳ୍ପୀପ୍ରାଣକୁ କରିଥିଲା ଉଦ୍‌ବେଳନ; ଯାହା ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟପାଇଁ ଥିଲା ଏକ ଶୁଭ ସମୟ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବେ ଦୁଃଖଦ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ସୁଖଦ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଆଡକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଥିଲା। ଏହିପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗଳ୍ପ-ଉପନ୍ୟାସ-କାବ୍ୟ-କବିତା ରଚନା କରି ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧିରେ ସହାୟକ ହେଲେ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଆସିପାରେ, ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଲେଖାର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ବା ଆଲୋଚନା କରିବାରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନୀର ଆବଶ୍ୟକତା କଣ? କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲେଖକର ଲେଖାରେ ସେହି ଲେଖକର ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ହିଁ ଗୁରୁତ୍ୱ ପାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଲେଖକର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ଓ ଦୂରଦୃଷ୍ଟି ଯେତେ ପ୍ରସାରିତ ବା ଅଧିକ ସେହି ଲେଖକର କୃତି ସେତେ ବଳିଷ୍ଠ, ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ, ପାଠକପ୍ରିୟ ଓ ସାର୍ବକାଳୀକ । ଏ କଥାକୁ ଫକୀରମୋହନ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କ 'ନନାଙ୍କ ପାଞ୍ଜି'ରେ । "କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ପଢିବା ପୂର୍ବେ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । ସତକଥା ତ, ଅଜଣା ଲୋକକଥା ଶୁଣିବାକୁ କିଆଁ ଭଲଲାଗିବ?" (ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ୨ୟ ଭାଗ, ୨ୟ ସଂକଳନ, ପୃଷ୍ଠା-୬୬୭) ସେଥିପାଇଁ ଅଧିକାଂଶ ଲେଖା, ଯେ ସେନାପତିଙ୍କ ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତାର ଫଳ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣିହୁଏ ।

ସୁପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ଫକୀରମୋହନଂକ ପ୍ରତିଭାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଇଥିଲେ ବାଗ୍ମୀ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ମହୋଦୟ । ଏ ସଂପର୍କରେ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ, 'ସରସ୍ୱତୀ ଫକୀରମୋହନ'ରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, "ଯେତେବେଳେ ସେ ପତ୍ନୀ-ସନ୍ତାନ-ଜ୍ଞାତି-ପରିଜନ-ପରିତ୍ୟକ୍ତ ନିଃସଂଗ ଅସହାୟ ସେତିକିବେଳେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ସଂପାଦକ ବିଶ୍ୱନାଥ କରଙ୍କର ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ବାରମ୍ବାର ଲେଖା ଦେବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧରୁ ହିଁ ନିଦ୍ରୋତ୍ଥିତ ହୋଇଉଠିଥିଲା ଏକ ସେଯାବତ୍ ପ୍ରସୁପ୍ତ-ପ୍ରତିଭା-ଦୈତ୍ୟ, ଯାହାର ସ୍ଥିତି ନେଇ ସ୍ୱୟଂ ଫକୀରମୋହନ ହିଁ ପୂର୍ବେ କେବେହେଲେ ଆଦୌ ସଚେତନ ନଥିଲେ।" (ପୃଷ୍ଠା-୨୩୦) ଏହାପର ଠାରୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ହୋମାଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୋଇଉଠିଲା । ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ସବୁ ବିଭାଗ ହେଲା ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ।

କଥାକାର (ଗଳ୍ପ/ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖକ) ହିସାବରେ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଅର୍ଜନ କରିଛନ୍ତି, କବି ହିସାବରେ ମଧ୍ୟ ପାଇଛନ୍ତି ସମପରିମାଣରେ ପାଠକୀୟ ଆଦୃତି । କାବ୍ୟପାଠର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ୨ୟ ଖଣ୍ଡରେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "କାବ୍ୟପାଠର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେବଳ ଆମୋଦ ସମ୍ଭୋଗ ନୁହେଁ । ଆମୋଦ, ସମ୍ଭୋଗ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟତା ଗୌଣ, ଉପଦେଶ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କାବ୍ୟ ଜନସମାଜର ଗୁରୁ ଓ ଉପଦେଷ୍ଟା ।" (ପୃଷ୍ଠା-୭୧୨) ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତାରେ ଉପଦେଶ ଓ ସମାଜପାଇଁ ବାର୍ତ୍ତା ଥିଲେ ହେଁ, ତାଙ୍କର କବିତାଗୁଡିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିଜ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଲିଖିତ । ତାଙ୍କ କବିତାରେ ନିରାଡମ୍ବର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ; ମାତ୍ର ତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସାର୍ଥକ କବିତାର ଉପାଦାନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସମୟରେ ରାଧାନାଥାଙ୍କ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ, ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କବିତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଥିଲା, ଏହା ନିଃସଂଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ସେହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଊନବିଂଶ ଶତକର ଶେଷ ପାଦରେ ଫକୀରମୋହନ ଜଣେ କବି ହିସାବରେ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇସାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନ ଯେ ଆଧୁନିକତାର ଆଦି ପ୍ରବର୍ତକ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ସେହି ସମୟରେ ରୀତିଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟାଦର୍ଶରୁ ଆମେ ମୁକୁଳି ପାରିନଥିବାରୁ କବି ଭାବରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଠାରୁ ରାଧାନାଥ ଥିଲେ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । ରାଧାନାଥ ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରବର୍ତକ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କାବ୍ୟ କବିତା ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱୀକୃତି ଲାଭ କରିପାରିନାହିଁ । ଏହାର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ ହେଲା ସମାଲୋଚକମାନେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଗଳ୍ପ ଓ ଉପନ୍ୟାସ ଉପରେ କେବଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ଫଳରେ କବି ଫକୀରମୋହନ ଅବହେଳିତ ହୋଇଗଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ।

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ କୃତୀ ଛମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ ଉପନ୍ୟାସର ଅନ୍ତତଃ କୋଡିଏ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ସେ ପଦ୍ୟରଚନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । "ଢେଙ୍କାନାଳରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୋର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଟି ମରିଯିବାରୁ ମୋର ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବାପାଇଁ ରାମାୟଣ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କଲି । ମୋର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ରର ଜନ୍ମ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୮୧ ମସିହାରେ ମୁଁ ମହାଭାରତ ଅନୁବାଦ ଆରମ୍ଭ କରେ ।" ସେ ଥିଲେ ସମାଜ ଓ ସମୟ ସଚେତନ ଶିଳ୍ପୀ । ତାଙ୍କର ଲେଖାରେ ସମାଜର ପ୍ରାଣସତା ପରିଲକ୍ଷିତ । ଓଡିଶା ପ୍ରତି, ଓଡିଶାର ସାଧାରଣ ଜନତା ପ୍ରତି ସଦାସର୍ବଦା ସଶ୍ରଦ୍ଧ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପାଖରେ ଆମେ ଜଣେ ମହାନ ସ୍ରଷ୍ଟାର ଦରଦୀ ହୃଦୟର ସ୍ପର୍ଶ ଅନୁଭବ କରୁ । କାବ୍ୟ କବିତାରେ ପରିପକ୍ୱତା ସତ୍ତ୍ୱେ କଥାସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷିତ ହେବାର କାରଣ ସଂପର୍କରେ ସେ କହନ୍ତି- ୧) ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଓଡିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ସଂଗେସଂଗେ ଶିକ୍ଷିତ ସଂପ୍ରଦାୟକୁ ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିବା ଓ ୨) ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଉପନ୍ୟାସ ରଚନାପାଇଁ ପଥୀକୃତ୍ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକରିବା । 'ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ'ରେ ତାଙ୍କର ଏକ ଭାଷଣକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ- "ଏଥକୁ ନିଃସଂଦେହ ରୂପେ ବୋଲାଯାଇପାରେ, ଜାତି ସାଧାରଣ ମଧ୍ୟରେ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରଚାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ଉପନ୍ୟାସ, ନାଟକ, ସଂଗୀତ, ଏହି ତିନି ଶ୍ରେଣୀର ଗ୍ରନ୍ଥର ବହୁଳ ପ୍ରସାର ଆବଶ୍ୟକ lxxxx ସମୟ ସମୟରେ ଲୋକସାଧାରଣରେ ନାଟକ ବା ଉପନ୍ୟାସ ଅସୀମ ଶକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । xxxxxx କେହି ବା ମନରେ କହିବେ ମୁଁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ସାମାନ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିଅଛି ବୋଲି ଉପନ୍ୟାସର ଏତେ ପ୍ରଶଂସା କଲି; କିନ୍ତୁ ମୋ ନିଜ ପକ୍ଷରୁ କୈଫିୟତ୍ ଏହି ଯେ, ଗୋଟିଏ ନିବିଡ ଜଙ୍ଗଲରେ ବାଟ ନଥିଲେ କୁଲୀ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକ ଜଙ୍ଗଲ କାଟି ବାଟର ଛାଂଚ କରିଦେଲା ଉତାରେ ଜ୍ଞାନବନ୍ତ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନେ ଅସି ସୁନ୍ଦର ସଡକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥାନ୍ତି । ଅତଃପର ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନେ ଭଲ ଉପନ୍ୟାସ ଲେଖିବେ; ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଗୋଟିଏ ଛାଂଚ କରିଯାଉଛି ।" (ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ- ପ୍ରବନ୍ଧ, ପୃଷ୍ଠା-୧୧୦୮-୧୧୦୯)

କଥାସାହିତ୍ୟ ଥିଲା ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପୂର୍ବ ପ୍ରସ୍ତୁତିର ଫଳଶୃତି । ମାତ୍ର କବିତା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ନଥିଲା କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତୁତି । ତାଙ୍କ ଚାରିପାଖରେ ସେ ଯାହା ଦେଖୁଥିଲେ, ସତ୍ୟ ଘଟଣା ବୋଲି ଯାହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରୁଥିଲେ, ତାକୁ

ସେ ହାସ୍ୟ ବ୍ୟଙ୍ଗ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ନିଜେ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତା ସଂପର୍କରେ ସେ ନିଜେ ମୂଲ୍ୟାୟନ କରି କହନ୍ତି-

"ନ ଲୋଡିବ ମୋ ଗୀତରୁ ଭାବର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ
ଛନ୍ଦବଦ୍ଧ, ତାନ ମାନ, ପଦର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।
ଗୀତ ଗାଇବାରେ ଯାର ହୋଇଛି ଅଭ୍ୟାସ
ଗାଇବ ସେ, କରୁପଛେ ଲୋକ ଉପହାସ ।
ମୋ ବିଶ୍ୱାସ ଜଗତର କବି ସର୍ବଲୋକ
କେହି ବା ବିଶେଷ, କେହି ଅଳପ ମାତ୍ରକ ।
ଗାୟକ ପ୍ରଶଂସା ଲୋଡେ ଅବଶ୍ୟ ଲୋକରେ,
ମାତ୍ର ତାହା ଘଟେ କେତେ ଲୋକ ଅଦୃଷ୍ଟରେ?
ଇଚ୍ଛା କି ମୋ ନୁହେଁ ଲୋଭ କରିବା କବିତ୍ୱ?
ମାତ୍ର କ ମୁଁ ଜାଣେ ଏହା ବିଭୁଦତ ବିତ ।" (ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ପୃଷ୍ଠା-୪୫୭)

ନିଜର ମାନସିକ ଶାନ୍ତି, ନିଜ ଚିତର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲତା ପାଇଁ ନିଜର ବିଭିନ୍ନ ଅଭିଜ୍ଞତା, ଅନୁଭୂତି, ଆବେଗ ଓ ଚିନ୍ତା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ସେ କବିତା ରଚନା କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତା ରଚନା ସଂପର୍କରେ 'ଆତ୍ମଚରିତ'ରେ ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ମୋ ମନର ବ୍ୟାକୁଳତା ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ କବିତା ଲେଖେଁ । ମୋର ଅଧିକାଂଶ କବିତା ଦାରୁଣ ପୀଡା, ବିପଦ ଓ ମନର ଅସ୍ଥିରତା ସମୟର ଲେଖା ।" ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କବିତାର ଭାଷାଶୈଳୀରେ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଗଭୀର ଆବେଗ ଓ ଆନ୍ତରିକତା ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ କବିତାଗୁଡିକ ହୋଇପାରିଛି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ । ତାଙ୍କ କବିତାରେ ଭାବୁକତା ଓ ଦାର୍ଶନିକତା ସହିତ ନିଃସଂଗ ଜୀବନର ସ୍ୱର ଶୁଣାଯାଏ । ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଓ ନିଃସଂଗ ଜୀବନର ଯନ୍ତ୍ରଣା ହେତୁ ଅବସନ୍ନ ଲାଗିଲେ ସେଥିରୁ ଶାନ୍ତି ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟଲାଭ ନିମନ୍ତେ କବିତା ଲେଖୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତା ନିଃସଂଗ ଆତ୍ମାର କରୁଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଦେହାତୀତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମୂର୍ତିମତୀ ଦେବୀ ଭାବେ ଉଭା ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ, ଅନିର୍ବଚନୀୟ ସୁଷମାରେ ମହିମାନ୍ୱିତ କରାଇଛନ୍ତି ସେ । ଆଦର୍ଶ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ଓ ପ୍ରେମର ଶାନ୍ତ, ସଂଯତ ଓ ସମାହିତ ରୂପ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ତାଙ୍କ ପ୍ରେମ ଦେହାତୀତ । ସ୍ୱର୍ଗବାସିନୀ ପତ୍ନୀଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୁ ସମ୍ବଳ କରି ତାକୁ ରୂପାୟନ କରିଛନ୍ତି କବିତାରେ । ପତ୍ନୀଙ୍କ ରୂପ ଧ୍ୟାନ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନାଧର୍ମୀ ହୋଇଛି ।

"ସେ କି ଥିଲା ମୋର ତପସ୍ୟାର ଫଳ ଆନନ୍ଦ ଉତ୍ସବ ସିନ୍ଧୁ,
କି ଥିଲା ମୋର ହୃଦୟ ଆକାଶ ଶାରଦ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଇନ୍ଦୁ ।
ସେ କି ଥିଲା ମୋର ସନ୍ତାପ ହାରିଣୀ ମୃତ୍ୟୁ ସଂଜିବନୀ ଗୀତି,
ଜୀବନ ସଂଗୀତେ ଥିଲା କି ମୂର୍ଛନା ଜୀବନ ଚରିତେ ନୀତି।"
(ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ପୃଷ୍ଠା-୪୨)

ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପତ୍ନୀ ବିୟୋଗରେ ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ କବିପ୍ରାଣରୁ ଝରିପଡିଛି ପ୍ରେମ/ବିରହ କବିତାମାନ । ପତ୍ନୀଙ୍କ ସହ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଓ ଭାବ ବିନିମୟର ଜୀବନ ଯେତେବେଳେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ପଡିଛି ସେ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ବେଦନାର ତପ୍ତ ଅଶ୍ରୁ ଢାଳି ତର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି ।

"ଅନ୍ଧାର ଆଲୁଅ ମୋର ଶାରଦ ଚନ୍ଦ୍ରିକା
ନନ୍ଦନର ପାରିଜାତ ବାସନ୍ତି ମଲ୍ଲିକା ।
ମୋ ବାଜେଣୀ ବୀଣା ତାନ ପବନେ ମିଶାଇ
ହସିହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ ।
ଜୀବନ ପ୍ରଭାତେ ମୋର ବିଭାଷ ରାଗିଣୀ
ଦାରୁଣ ନିଦାଘେ ପୂଣ୍ୟତୋୟା ତରଙ୍ଗିଣୀ ।
ଦରିଦ୍ର ପରଶମଣି କେ ନେଲା ଛଡାଇ
ହସିହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ ।"
(ହସିହସି ଗଲା ମୋତେ କନ୍ଦାଇ କନ୍ଦାଇ)

ପତ୍ନୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଉତ୍ସର୍ଗ, ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରେମ, ଦେହାତୀତ ଆକର୍ଷଣ ଉତ୍ସର୍ଗ ପତ୍ର, ପୁଷ୍ପମାଳା, ଉପହାର ଇତ୍ୟାଦି କବିତାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ପତ୍ନୀଙ୍କ ପାଇଁ ଓ ମାନସିକ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ କବିତା ଲେଖୁଥିଲେ ବୋଲି ସେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ବି ସମାଜ ଓ ମାଟିର ମଣିଷର ଦୁଃଖ-କଷ୍ଟକୁ ସେ କବିତାରେ ରୂପ ଦେବାକୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ସମାଜ ସଚେତକ ଶିଳ୍ପୀ । କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ଯେ, ସାମାଜିକ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ; ତାଙ୍କ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହା ଖୁବ୍ ଶାଣିତ ରୂପେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମାଜ ଜୀବନକୁ ମାର୍ଜିତ, ସୁନ୍ଦର ,ସରସ, କୁସଂସ୍କାର ମୁକ୍ତ ସର୍ବୋପରି ଶୋଷଣ ରହିତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ କବିତା ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସମାଜ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ଚିତ୍ର ତାଙ୍କର 'ବିଧବାର ଅଭିଶାପ', 'ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାର ନିର୍ଜଳା ଏକାଦଶୀ', 'ଉତ୍କଳ କୃଷକ', 'ରାମରଥ କଥା', 'ଭଣ୍ଡ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ', 'ଉତ୍କଳ ଜନନୀର ଆହ୍ୱାନ', 'ମୁଁ ହାଟବାହୁଡା', 'ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ଜନ୍ମଭୂମି', 'ଉତ୍କଳ ଭୂମି' ଇତ୍ୟାଦି କବିତାରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି । ସମାଜ ସୁଧାରକ ହିସାବରେ ସମାଜରେ ଘଟୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାକୁ ସେ ବ୍ୟଙ୍ଗ ବିଦ୍ରୂପାତ୍ମକ ଭାବେ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳ-କୃଷକର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଦେଖି ଫକୀରମୋହନ (ପ୍ରଜାସ୍ୱତ୍ୱ ଆଇନ ବିରୋଧରେ) ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଖଳାମୁଣ୍ଡେ ଆସି ଜଗି ବସିଥାଏ ସାହୁ
ଘେନିଯାଏ ଅଧେ, ମୂଳ କଳନ୍ତର ଆଉ ।
ପାଂଚପଣୁଁ ଅଧିକରେ ଯାଏ ରାଜ କରେ
ବଳକା ମୁଠାକ ମାତ୍ର ପଶେ ଅସି ଘରେ ।
xxxxxxx
ସବୁଦିନେ ଟାଣଟୁଣ ଘରେ ନାହିଁ ଭାତ
ଜମି ଖଣ୍ଡେ ବିକିବାକୁ ବଢେଇଲା ହାତ ।
ଗଲାଅଙ୍କ ପୁଅବାହା ବିକିଥିଲା ମାଣେ
ବାପ ଶୁଦ୍ଧିବେଳେ କେତେ ବିକିଲା କେଜାଣେ?
ବାକି ଖଣ୍ଡକରେ ହେଲା ଭାରୀ ଟାଣଟୁଣ
ମାଘ ଫଗୁଣରେ ଆଉ ନାହିଁ ଲେମ୍ବୁଲୁଣ ।
ଭାଗରେ ଲଗାଇଦେଲା ଜମା ଦେଢମାଣ
ହଡା ହଳକର ହାଲ ଏଥିଁ ସବୁ ଜାଣ ।
ବାହାରିଲା ଘର ଛାଡି ଲାଗିବାକୁ ମୂଳ
ଜୟ! ଜୟ! ପ୍ରଜାସ୍ୱତ୍ୱ ହରିହରି ବୋଲ ।"

କଥାସାହିତ୍ୟ ପରି ତାଙ୍କ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସମାଜ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ପ୍ରକାଶିତ। କୃଷକ ସମାଜ ଓଡିଶାର ଅର୍ଥନୈତିକ ଜୀବନର ମେରୁଦଣ୍ଡ । ମାତ୍ର, ତାର ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା, ଅସହାୟତା ଓ ଶୋଷଣର ଚିତ୍ର 'ଉତ୍କଳ କୃଷକ' କବିତାରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ଫକୀରମୋହନ । ସେହିପରି 'ଭଣ୍ଡ

ସନ୍ୟାସୀ' କବିତାରେ ଛଦ୍ମବେଶରେ ଶଠ ଓ ଭଣ୍ଡ ସନ୍ୟାସୀମାନେ କିପରି ସରଳ ଓ ନିରୀହ ପଲ୍ଲୀ ଜନତାଙ୍କୁ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ ତାହା ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ କବିତାରେ ପାରଂପରିକ ସମାଜ ଓ ନୂତନ ସମାଜ ଜୀବନର ବିବିଧ ଦିଗ ପ୍ରତିଫଳିତ । ସମାକାଳୀନ ଓଡିଶାର ଯେଉଁ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେଖାଦେଇଥିଲା, ତା'ର ଆଦର୍ଶ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଲାଭକରିଛି । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଚିର ନିଷ୍ପେଷିତା ବିଧବାର ବୈଧବ୍ୟ ଜର୍ଜରିତ ଜୀବନର ବ୍ୟର୍ଥତା ପ୍ରତି ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ଫକୀରମୋହନ ବିଧବା ବିବାହର ସପକ୍ଷରେ ଲେଖିଛନ୍ତି କବିତା ଓ ତା' ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଜର ବଡ ପଣ୍ଡାମାନଂକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଭିଶାପ, ବ୍ୟଙ୍ଗ-ବିଦ୍ରୂପ କରିଛନ୍ତି 'ବିଧବାର ଅଭିଶାପ', 'ରାମରଥ କଥା', 'ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାର ନିର୍ଜଳା ଏକାଦଶୀ' ଇତ୍ୟାଦି କବିତାରେ ।

"ଶାସନରେ ଯେତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଛନ୍ତି
କରିବା ଗୋଟିଏ ସଭା,
ରାଣ୍ଡ ଝିଅ ବୋହୂ ବେଶ୍ୟା ହୋଇଯାନ୍ତୁ
ତାହାଙ୍କୁ ନଦେବା ବିଭା ।"
(ରାମରଥ କଥା)

"ରଥେ ତ ଧଇଲେ ବରଷକେ ଯମଦାଣ୍ଡ
ନଅ ବରଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭା ହେଲା ରାଣ୍ଡ ।
ଆଜିଠାରୁ ସେ ବିଧବା କରିବ ହବିଷ୍ୟ
ନଖାଇବ ଭଲଭଲ ଦ୍ରବ୍ୟ ବା ଆମିଷ ।
ନ ପିନ୍ଧିବ ଭଲଲୁଗା, ନ ଖାଇବ ପାନ
ଏହିପରି ଅଛି ପରା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିଧାନ ।"
(ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାର ନିର୍ଜଳା ଏକାଦଶୀ)

ସେହିପରି ଭ୍ରୁଣହତ୍ୟାକୁ ବିରୋଧ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଭ୍ରୁଣହତ୍ୟା ପାପପଙ୍କେ ଅତ୍ୟାଚାର ଢାଳି
କେତେ ନିଷ୍କଳଙ୍କ କୂଳେ ଲଗାଉଛ କାଳୀ ।
କେତେ ବାଳିକାର ନାଶି ଇହ ପରକାଳ
ବଢାଉଛ ଦିନୁଦିନ ଜଗତେ ଜଞ୍ଜାଳ ।"
(ବିଧବାର ଅଭିଶାପ)

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ବେଶ୍ୟା/ଗଣିକା ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ସମାଜକୁ ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି-

"ପଡିଲୁ ଶୈଶବେ ଯେତେବେଳେ ବେଶ୍ୟା ହସ୍ତେ
ଅବଶ୍ୟ ତ ଦେଖୁଥିଲେ ସମାଜେ ସମସ୍ତେ ।
ଛଡାଇ ତ ଆଣିଥିଲେ ତାହା ହସ୍ତେ ତୋତେ
ନିଶ୍ଚୟ ନିଶ୍ଚୟ ରହିଥାନ୍ତୁ ଧର୍ମପଥେ ।
ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଆତ୍ମାଟିଏ ପଡିଲା ନରକେ
ଜଳଜଳ ଚାହିଁଥିଲେ ସମାଜର ଲୋକେ।"
(ବାର ବିଳାସିନୀ ପ୍ରତି)

ରୀତିଯୁଗୀୟ ଆଳଙ୍କାରିକତା ଓ କଳ୍ପନା ପରିହାର କରି ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଫକୀରମୋହନ କବିତାରେ ସମାଜର ଅତ୍ୟାଚାର, ଅବିଚାର, କୁସଂସ୍କାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉଠେଇଲେ । ବେଶ୍ୟାମାନଂକ ପ୍ରତି ଘୃଣାଭାବ ଥିଲେ ହେଁ ସମାଜକୁ ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଊନବିଂଶ ଶତକର ଶେଷ ଓ ବିଂଶ ଶତକର ଆରମ୍ଭରେ ବିଧବା ବିବାହ ସପକ୍ଷରେ ଲେଖିବା ତାଙ୍କ ଦୁଃସାହସିକତାର ପରିଚୟ ଦିଏ । 'ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାର ନିର୍ଜଳା ଏକାଦଶୀ'ରେ ବୃଦ୍ଧ ବିଶୁରଥ କନ୍ୟପଣ ଟଙ୍କା ଦେଇ ଆଠବର୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାକୁ ବିବାହ କରିଛି । ନଅବର୍ଷରେ ସେ ବିଧବା ହୋଇ ନିଜର ହେତୁ ଉଦୟ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସାମାଜିକ ନୀତି ନିୟମ ଦ୍ୱାରା ସେ ଜୋର ଜବରଦସ୍ତ ବାନ୍ଧି ହୋଇଯାଇଛି । ରକ୍ଷଣଶୀଳତାର ପ୍ରଚଣ୍ଡତାରେ ଆମ ସମାଜ ରୁନ୍ଧି ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଝିଅ-ବୋହୂମାନେ ଶ୍ୱାସରୁଦ୍ଧକର ପରିବେଶରେ ଜୀବନ ବିତେଇବାକୁ ବାଧ ହେଉଛନ୍ତି ଯାହାର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିରୋଧ କରିଛନ୍ତି ଫକୀରମୋହନ । ଯେଉଁ ସମାଜ ବିଧବାମାନଂକୁ ବେଶ୍ୟା ହୋଇଯିବା ସହିପାରେ, ଅଥଚ ବିଧବା ବିବାହକୁ ସମର୍ଥନ କରିପାରିନାହିଁ; ସେହି ସମାଜର ଘୃଣ୍ୟ ମନୋଭାବର ଚିତ୍ରକୁ ସେ ବିଦ୍ରୁପାତ୍ମକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି 'ରାମରଥ କଥା'ରେ ।

ଜୀବନର ଅପରାହ୍ନରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଜୀବନ ଯେତେବେଳେ ବିପୁଳ ଅନୁଭୂତିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ' ଓ 'ମୁଁ ହାଟବାହୁଡା' ପରି ସୃଷ୍ଟି ସମାଜ ଜୀବନର ଯଥାର୍ଥତାକୁ ସୂଚେଇଦେଇଛି । ଏଥିରେ ସମାଜର ଭଲ ଓ ଖରାପ ଦୁଇଟି ଦିଗକୁ ଉଖାରି ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ଦେଖେଇଛନ୍ତି ସେନାପତି ଫକୀରମୋହନ । ଆମ ସମାଜର ରୀତି-ନୀତି, ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଗଢି ଉଠିଥିବା ନୂତନ ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ସଂପ୍ରଦାୟ, ବିଦେଶୀ ଦ୍ରବ୍ୟର ଆଦର ଓ ସ୍ୱଦେଶୀ ପ୍ରତି ବୀତସ୍ପୃହ ମନୋଭାବକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛନ୍ତି ସେ ।

"ବେଭାର ଦେଖୁଛି ଯେ ଲୋକଙ୍କର / ଦେଶୀ ଜିନିଷରେ ନାହିଁ ଆଦର ।"

'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ'- ଆଧୁନିକ ଓଡିଆ ପଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଏହା ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବପ୍ରଥମ ସାଟାୟର ବା ବ୍ୟଙ୍ଗକବିତା । ରାଧାନାଥଂକ ଦରବାରର ଯଥେଷ୍ଟ ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଲିଖିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ । କେଉଁଝରର ଦେବାନ ଥିବା ସମୟରେ ହାତୀ ପିଠିରେ ବସି ଭଦ୍ରକରୁ ଆନନ୍ଦପୁର ଫେରିବା ପଥରେ ୧୯୮୨ରେ 'ଉତ୍କଳ ଭ୍ରମଣଂ' ରଚନା ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଭଦ୍ରକରୁ ଆନନ୍ଦପୁର ବାହୁଡି ଆସୁଥାଏ xxxx ହଠାତ୍ ମୋ ମନରେ ଉଦୟ ହେଲା ବର୍ତମାନ ଉତ୍କଳରେ ଯେତେ ସାହିତ୍ୟିକ ଏବଂ ପ୍ରଧାନ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଂକ ନାମ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଲିଖିତ ରହିବା ଉଚିତ୍ । xxxx ହାତୀ ଉପରେ ବସିଥାଏ । ପକେଟରୁ ପକେଟ ବହି ଓ ପେନସିଲ ବାହାର କରି ପଦ୍ୟ ଲେଖିବାକୁ ଆରଂଭ କଲି । ଆନନ୍ଦପୁରରେ ପହଂଚିବା ସମୟରେ ଅଧାଅଧି ଲେଖା ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେଠାରୁ ହାତୀରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ମାତ୍ର କଂପୋଜିଟରକୁ ଡାକି କଂପୋଜ କରିବାକୁ ଦେଲି । କିଛିକ୍ଷଣ ବିଶ୍ରାମ କରି ପୁଣି ଲେଖିବାକୁ ଆରଂଭ କଲି । ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ କାଗଜରେ ଲେଖା ହୋଇଯିବା ମାତ୍ର ଅକ୍ଷରଯୋଜନ ନିମନ୍ତେ କଂପୋଜିଟର ତାହା ଘେନିଯାଉଥାଏ । xxxx ଦ୍ୱିତୀୟ ଦିନ ସଂଧ୍ୟା ସରିକି ପୁସ୍ତକ ଛାପା ସମାପ୍ତ ହୋଇଗଲା ।" ଏଥିରୁ କାବିଂକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୱର ସୂଚନା ମିଳେ । ଦୁଇଦିନରେ ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିବା ଏକ ଦୁସାଧ ବ୍ୟାପାର, ଯାହା ଫକୀରମୋହନ ହିଁ ସଂପନ୍ନ କରିପାରିଛନ୍ତି। ସମକାଳୀନ ଓଡିଶାର ଚିତ୍ର ଏଥିରେ ପ୍ରତିପଳିତ । ବାଗ୍‌ଦେବୀ ସାରଳାଙ୍କ ଠାରୁ ଆରଂଭ କରି ସମସ୍ତ କବି, ଶାସନକର୍ତ୍ତା, ଓକିଲ, ରାଜା-ଜମିଦାର, ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ସମସ୍ତେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିଦ୍ରୁପର ଶିକାର ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ରାଜନୀତିକ ଉତ୍କଳର ବିକଳାଙ୍ଗ ରୂପର କରୁଣ ଚିତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଆମ ସମାଜ-ସଂସ୍କୃତି-ସାହିତ୍ୟର କଲ୍ୟାଣକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ବୈଦେଶିକୀମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁମାନେ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ହିତ ସାଧିତ ହୋଇଛି, ସେମାନଂକୁ ସେ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । ଋଷିପ୍ରାଣ ମଧୁସୂଦନଙ୍କୁ ରସିକତା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଓଜନରେ ହେବ ମଧୁ ଅଢ଼ାଇ ପଶୁରି,
କିପରି ରହିଛି ଏତେ ଗୁଣ ପେଟେ ଭରି ।"
ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରତି-
"ନିର୍ଦ୍ଧୂମ ଖରାରେ ପିନ୍ଧି ବନାତର କୋଟ,
ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଛେନା ବଡ଼ା ଖାଅ ବିସକୋଟ ।"
ପୁରୀ ମହନ୍ତମାନଙ୍କପାଇଁ-
"ଏ ସ୍ଥାନରେ ବଡ଼ଲୋକ ଅଟନ୍ତି ମହନ୍ତ
ଧର୍ମବୀର, କର୍ମବୀର, ଯେହ୍ନେ ହନୁମନ୍ତ ।"
ମିଶନାରୀମାନଂକୁ ପ୍ରଶଂସା-
"ଆଗେ ଆଗେ ଆସୁଥିଲେ ଯେତେ ମିଶନାରୀ
ସେହି ସବୁ ସାହେବଙ୍କୁ ପୂଜା କରେଁ ଭାରି ।
ପ୍ରଥମରେ ପଢ଼ାଇଲେ ଇସ୍କୁଲିଆ ପାଠ,
ପ୍ରଥମରେ ଦେଖାଇଲେ ଛାପାଖାନା ବାଟ ।"

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ବିରୋଧରେ ଉଡବର୍ଣ୍ଣ ସାହେବଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ପାଇଁ ତାଂକୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛନ୍ତି-

"ଯାହା କରିଗଲେ ଉଡବରନ ସାହେବ
ରକ୍ତ-ଅକ୍ଷରରେ ଇତିହାସେ ଲେଖାହେବ ।
ଚାରିଆଡେ ତାଙ୍କ ଯଶ ହେଉଛି ବିକାଶ;
ଓଡ଼ିଆମାନଂକୁ କିନ୍ତୁ କଲେ ସର୍ବନାଶ ।"

ଉପରୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରୁ ସଂସ୍କାରଧର୍ମୀ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ନିର୍ଭୀକତା ଭାଷାଦ୍ରୋହୀ ଶାସକ, ପୁରୀ ମନ୍ଦିରର ମହନ୍ତ, ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ଯେ ଜର୍ଜରିତ କରିଛି ତାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହିପରି ଦୁଃସାହସିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପରିଚୟ କ୍ୱଚିତ୍ ମିଳିଥାଏ । ଅବିଚାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସମାଜକୁ ସଚେତନ ଓ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ କବି ଓ କାବ୍ୟର ଏକ ଅଲଂଘନୀୟ ଦାୟିତ୍ୱ ରହିଅଛି, ଯାହା ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଠାରେ ପ୍ରମାଣିତ। ଏଥିପାଇଁ ଏହା ଏକ ସାର୍ଥକ ଓ ରସୋତୀର୍ଣ୍ଣ ସାଟାୟାରରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିର ଓ କବିତାର ସାମାଜିକ ଦାୟବଦ୍ଧତାକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି ସେ । ମାତ୍ର ଜଣେ ସ୍ୱାମୀର ଦାୟବଦ୍ଧତା ପାଇଁ ସେ କବି ଭାବରେ ପରିଚିତି ଲାଭକଲେ । ପୁତ୍ରଶୋକାତୁରା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ରାମାୟଣ ଶ୍ରବଣବାସନା ଓ ମାନସିକ ସ୍ଥିରତା ଆଣିବାପାଇଁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ କଲେ, ଯାହା ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ପ୍ରଥମ ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ରଚନା (୧୮୮୦) । ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତର ଅନୁବାଦ ତୁଳନାରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଅନୁବାଦ ନ୍ୟୁନ ହେଲେ ହେଁ ତାଙ୍କ ସମକାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଓ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଏକ ସଂଘର୍ଷମୟ ସମୟରେ ପୁରାଣର ଅନୁବାଦ କରିବାର ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ନିଶ୍ଚୟ ଏକ ଦୃଢ଼ ମାନସିକତାର ପରିଚୟ ଦିଏ । ମାତ୍ର, ବାସ୍ତବଧର୍ମିତା ଓ ସମାଜ ଉପଯୋଗୀ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ତାଙ୍କ କଥାସାହିତ୍ୟ ଓ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଯେପରି ସଫଳତା ପାଇପାରିଥିଲା, ତାଙ୍କ ଅନୁବାଦ ସାହିତ୍ୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ନିରାଶ କରିଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ, ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତିଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାରଳା ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଯେପରି ମୂଳ ଲେଖାରେ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣି ସେଥିରେ ଆଂଚଳିକତା, ଓଡ଼ିଶାର ପାଣି ପବନ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚିନ୍ତା-ଚେତନାର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ କରାଇ ନିଜ ନିଜର ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ କବିତ୍ୱର ସ୍ପର୍ଶ ଦେଇ, 'ମହାଭାରତ', 'ରାମାୟଣ' ଓ 'ଭାଗବତ'କୁ ସଫଳତାର ଶୀର୍ଷରେ ପହଂଚାଇବା ସହିତ ଓଡିଶାବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣ ସ୍ପନ୍ଦନରେ ପରିଣତ କରାଇପାରିଥିଲେ; ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଅନୁବାଦ ସେପରି ନଥିଲା । ତାଙ୍କ ଅନୁବାଦରେ ଯୁଗୀୟ ଆଦର୍ଶ ବା ସ୍ୱକୀୟତା ନଥିଲା । ତାହା ଥିଲା ସଂସ୍କୃତର ଆକ୍ଷରିକ ଅନୁବାଦ ।

'ଉପନିଷଦ' ହିନ୍ଦୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂପଦ । ବେଦର ମାତ୍ରାଧିକ କବିତ୍ୱ ପରିବର୍ତେ ସାଧାରଣ ମଣିଷର ଜୀବନ ଜିଜ୍ଞାସା, ପାରଂପରିକ ଆଚାର ପରିବର୍ତେ ଉର୍ଜସ୍ୱଳ ବିଚାର, ଐକ୍ୟବଦ୍ଧ ଜୀବନ ସଂଧାନ ଉପନିଷଦକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ମାନ ଦେଇଛି । ଫକୀରମୋହନ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିକୁ ମାର୍ଜିତ, ଶୃଙ୍ଖଳିତ ହେବାର ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନପାଇଁ ଏହାର ଅନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସଂପର୍କରେ ଫକୀରମୋହନ କହନ୍ତି- "ପୃଥିବୀର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସର୍ବବାଦୀ-ସମ୍ମତ ବେଦବିହିତ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଉପାସନା ପ୍ରଣାଳୀ ବିସ୍ମୃତ ହେବା ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ପତନର ମୂଳ କାରଣ ଅଟେ । ଏହି ଜାତି ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ନିତ୍ୟସତ୍ୟ ବେଦବିହିତ ବିଶୁଦ୍ଧ ଉପାସନା ପ୍ରଣାଳୀ ଅବଲମ୍ବନ ନ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଜାତିର ପ୍ରକୃତ ଉନ୍ନତି ଆଶା କରିବା ବିଡମ୍ବନା ମାତ୍ର ।" ଅନୁବାଦରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ମୌଳିକତା ପରିଲକ୍ଷିତ ନ ହେଲେ ବି ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବହୁପାଠଦର୍ଶିତାର ପ୍ରମାଣ ଏସବୁରୁ ମିଳିଥାଏ ।

ପରିଣତ ବୟସରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆନନ୍ଦର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ ପାଇଁ ଫକୀରମୋହନ 'ବୌଦ୍ଧାବତାର' କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ପରମ କାରୁଣିକ ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜୀବନୀକୁ ନେଇ ମାତ୍ର ୪୨ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏହି କାବ୍ୟ । ବୁଦ୍ଧ ଚରିତ ଅବଲମ୍ବନରେ ଲିଖିତ ଏହି କାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସର୍ବପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମ । ବାସ୍ତବରେ ଓଡିଶା ହେଉଛି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଲୀଳାଭୂମି । ଏହି କାବ୍ୟରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଆରମ୍ଭ ସହ ଆଚାର ଓ ବ୍ୟଭିଚାର ମଧ୍ୟରେ ତାର ବିଲୟ, ପୁଣି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଠାରେ ବୈଦିକ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ନିମଜ୍ଜନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିବର୍ତନର ଯେଉଁ ସ୍ତର ଦେଇ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଗତିକରିଛି ତାହାକୁ ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ସେନାପତି ଫକୀରମୋହନ । ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଓଡିଶାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବନାରେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ, ତାର ଦର୍ଶନ ଓ ତାର ବିବର୍ତନର ସ୍ୱରୂପକୁ 'ବୌଦ୍ଧାବତାର' କାବ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଏହା ସହିତ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଦିବ୍ୟ-ପୁରୁଷ, ପରମ କାରୁଣିକ ଭଗବାନ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜୀବନୀ ପଢ଼ି ତାଙ୍କ ମହତ୍ ଚରିତ୍ର ସଂପର୍କରେ ଜାଣିବେ ଓ ଏହା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଲୋକମାନେ ଶାନ୍ତିମୟ ଜୀବନଯାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ପାଇବେ । ତେଣୁ ଫକୀରମୋହନ ପାଠକମାନଂକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଲେଖିଛନ୍ତି-

"ଏ ମହାପୁରାଣ ପ୍ରତିଦିନ ନିୟମରେ
ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବ ପବିତ୍ର ମନରେ ।
ଅଧ୍ୟୟନ କର ଗ୍ରନ୍ଥଭାବ ହୃଦଙ୍ଗମ
ନ ହୁଅ ଶର୍କରାବାହୀ ବଳୀବର୍ଦ୍ଧ ସମ ।
ନ କର ସମୟ ନାଶ ଅଳୀକ କାର୍ଯ୍ୟରେ
ଭାବି ଦଶା ଭାବି ଚଳ ସୁନୀତି ମାର୍ଗରେ ।"

ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଫକୀରମୋହନ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ନିଃସଂଗତା ସହ ସାମ୍ନାସାମ୍ନି ହେବା ଫଳରେ ବେଳେବେଳେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଥିଲେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସୀ । ଭଗବାନଂକ

ବିଚାର ଉପରେ ତାଙ୍କର ଥିଲା ଗଭୀର ଆସ୍ଥା । ଭଗବାନଂକ ଉପସ୍ଥିତି ସେ ନିଜ ହୃଦୟରେ ଅନୁଭବିଛନ୍ତି । ନିଜର ସମସ୍ତ ସାଂସାରିକ ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସତ୍ୱେ ଅମୃତର ସନ୍ତାନ ପାଇଛନ୍ତି ଓ ସେଠାରେ ଶାନ୍ତିର ବିଶ୍ରାମ କରିବାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି ।

"ଏକ ମାତ୍ରକ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମାନ ବ୍ୟାପି ଅଛନ୍ତି ସର୍ବସ୍ଥାନ
ତାହାଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖୁଛି ଆନନ୍ଦରେ
ସେହି ମୋ ଅନ୍ତର ବିଶ୍ରାମ ।"
(ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ପୃଷ୍ଠା- ୪୨୯)

ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କଥାସାହିତ୍ୟରେ ଯେପରି ଉତ୍କଳୀୟ ସମାଜ ଜୀବନର ଦୁଇଶହ ବର୍ଷର ଇତିହାସ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି; ତାଙ୍କ କବିତାରେ ତାହା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ । ସମାଜ ସଚେତନତା ସହିତ ଓଡିଶାର ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଇତିହାସକୁ ଅତି ନିଖୁଣ ଭାବରେ କଥାସାହିତ୍ୟରେ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି ସେ । ମାତ୍ର କବିତା ତାଙ୍କ ହୃଦୟର ଝଙ୍କାର । ତେଣୁ ତାଙ୍କ କବିତାରେ ସାମାଜିକ ପ୍ରତିବଦ୍ଧତା ସହ ନିଜର ମାନସିକ ଆଶ୍ୱାସନା ଓ ଶାନ୍ତିକୁ ସେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ବେଦନା ଓ ଏକାକୀତ୍ୱ ହିଁ ତାଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କବିତାର ପ୍ରାଣ । ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଚିରଦିନ ଏକାକୀ ରହିବା ମୋ ଭାଗ୍ୟଲିପିରେ ଲେଖାଅଛି । ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ପିତୃ-ମାତୃହୀନ ଥିଲି । ଯୌବନରେ ପତ୍ନୀ-ବିରହିତ ହୋଇ ଦୂରଦେଶରେ ଥିଲି । ଏବେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ସନ୍ତାନ ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ନିର୍ଜନ ବାସ କରୁଛି । ଏକାକୀ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ପାଏ ।" (ଫକୀରମୋହନ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, ୧ମ ଖଣ୍ଡ, ପୃଷ୍ଠା-୧୯) ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଅଧିକାଂଶ କବିତା ନିଃସଂଗ ଆତ୍ମାର କରୁଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ଏହା ସହ ସଂସ୍କାରୀ ଫକୀରମୋହନଙ୍କ କବିତାରେ ସଂସ୍କାର ଆନ୍ଦୋଳନର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଫଳିତ । ସେହି ସମୟର ସାମାଜିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ସହିତ ସମକାଳୀନ ପ୍ରାଣ ସ୍ପନ୍ଦନର ଅନ୍ୱେଷାକୁ ଉପଲବ୍ଧି କରିହୁଏ ତାଙ୍କ କବିତାରେ । ଜୀବନ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ, ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଓ ସାର୍ବଜନୀନ ବିଶ୍ୱପ୍ରୀତି ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ସୁସମୃଦ୍ଧ କରି ଗଢିତୋଳିଛି ।